

MR. KUMPİR DÜNYAYA AÇILDI! TÜRKÇEDE PATATES İÇİN KULLANILAN BİR İSİM

(Mr. Kumpir Became Universal! A Name Used for Potato in
Turkish)

Uwe BLÄSING*

Öz: Bu çalışmada Türkçe kumpir sözcüğünün kökeni ile tarihi dile getirilmektedir. Bu terim, patates anlamını taşıyan Almanca "Grundbirne"den gelmektedir. Bunun ağızsız bazı biçimleri önce Alman dil sahasına komşu olan dillere yayılıp Güney-Doğu Avrupa ve Balkanlara yavaşça açıldıktan sonra Türkiye'nin kapılarına kadar gelmiş ve oralardan anavatanına göçmek zorunda kalan Türkler tarafından nihayet Anadolu'ya da getirilmiştir. Kumpir, son zamanlarda, en başta hazır yiyecek pazarında kullanılmakta olan bir yemeğin ismidir.

Anahtar Kelimeler: Etimoloji, Diyalektoloji, Halk Kültürü, Ziraat Tarihi, *Solanum tuberosum* (patates).

Abstract: In this contribution the origin and history of Turkish kumpir will be discussed. This term which goes back to dialectal forms of Grundbirne, a popular German potato name, initially entered several Southeastern European languages spoken close to the German language area. Subsequently the name was passed on to the Balkan and finally reached the Turkish borders. Turkish immigrants from the Balkan have apparently introduced the kumpir term in Anatolia. Nowadays kumpir is primarily associated with a fast food dish.

Keywords: Etymology, Dialectology, Popular Culture, Agricultural History, *Solanum tuberosum* (Potato).

Giriş

Türkiye'de, özellikle Anadolu'nun orta kısımlarında Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan geniş bir muntıkada patates yerine sıkça *kumpir*, *gumpir*, *gömpir* gibi biçimler kullanılır. Aynı zamanda Türkiye'nin büyük şehirlerinde yeşil gözlü, ince bıyıklı, tombul patatesten bir adamcık aşçı

* Prof. Dr., Leiden University Department of Slavic-Altai Languages,
uweblaesing@gmail.com

kılığında ve sempatik bir duruşla bizi karşılayarak, temsil ettiği Mr. Kumpir adlı bir lokantaya buyurunuz dercesine davet eder. Orada bulduğumuz yemek de patates üzerine hazırlanmış hem basit, hem de leziz, tam hazır yiyecek pazarına yönelik bir yemektir. (bkz. Eren 1992) Türkçe Sözlük'ün açıklamasına göre *kumpir* “özel fırında pişirilen patatesin içine peynir, mısır, bezelye vb. malzeme konularak yapılan yiyecek”tir (TürkSöz 2005: 1254a). Anavatanı Balkanlar ve eski Yugoslavya olduğu söylenen *kumpir* 1994 yılında Türkiye'nin yemek kültürüne dahil olarak bugün *McDonald's* veya *Burgerking*'e benzer bir yemek pazarlama zinciri haline gelmiştir. İmkansız gibi görünen bu başarıyı gerçekleştiren ve çevresinde Mr. Kumpir olarak anılan kişi, Halit Kesemen adlı genç ve yetenekli bir iş adamıdır. Erzurum doğumlu Halit Bey *kumpir*'i sadece Türklerin değil birtakım halkların da damak tadı haline getirdi. Türkiye'nin dışında bu pazarlama zincirinin bugün Amerika, Avrupa ve Asya'nın bazı ülkelerinde kök saldığını internette kolayca öğrenebiliriz. Mr. Kumpir yemeklerinin Türkiye genelinde geniş çapta tutulmasıyla *kumpir* sözcüğü de meşhur olup taşradaki gölge varlığını terkederek çağdaş Türkçeye, hem de onun son standardını yansıtan Türkçe Sözlük'ün 2005 yılında neşrolunan onuncu baskısına nihayet yemek adı olarak geçmiştir.¹

Sözcüğün etimolojik boyutunu ele almadan önce hem onun halk dilinde, yani değişik bölge ağızlarında yaşamakta olan çeşitlerine hem de patatesin Türkiye ile ilgili tarihine bakmamızın faydası vardır.

Hasan Eren'in verilerine göre (1999: 266b) halk dilinde patatesi niteleyen '*kumpir*' sözü 'yerel ağızlarda *kompir* olarak da geçer'. Kuşkusuz, bu bilgi doğrudur, fakat sadece upuzun ipin bir ucudur, çünkü bu ipi birazcık çektiğimiz zaman tıpkı patates bitkisinin yumruları gibi birçok isim karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden şimdi bu örnekler daha yakından bakılması gerektiğini düşünüyorum:

- *kumpir* (Bozdoğan—Aydın; Eşme—Uşak, Uşak²; Isparta; Kaş ve çevresi—Antalya; Beypazarı—Ankara; Çayağzı—Kırşehir; Bolu; Kıbrısçık, Gerede, Mengen ve Yığlıca—Bolu; Tekirdağ; Edirne³),

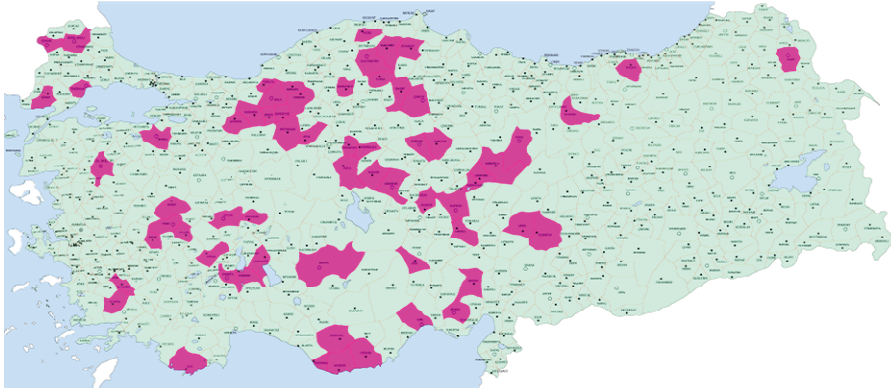
¹ Türkçe Sözlük'ün daha önceki baskılarında *kumpir* geçmemektedir.

² *Uşak'taki bazı kelimeler* (Merkez). Anlatan: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy ve Hatice Gülensoy (bkz. Gülsevin 2002: 198-200).

³ Edirne ağzında şu deyim mevcuttur: *Kumpir ocā gibi kaynamak* 'karmakarışık olmak' (Eckmann 1962: 63).

kumpiri (Kastamonu ve çevresi), *kümpür* (Kars ve çevresi; Ulukışla—Niğde, Bor—Niğde; Çorum; *Buluklu*—İçel; Kaman—Kırşehir), *kumpür* (Çayağzı—Kırşehir), *kumpur* (Sivaslı—Uşak), *kumbur* (Maçka—Trabzon; *Fiğnese*—Develi—Kayseri; *Eflak*—Adana), *kumbür* (Yozgat), *kunpir* (*Genek*—Yatağan—Muğla), *kompîr* (Sivas; Suşehri—Sivas), *komper* (Elbistan—Maraş; Adana; Gediz—Kütahya), *kompî* (*Raşot köyü*—Çayeli—Rize) ve *kampir* (Bursa; Boyabat—Sinop);⁴

- *gumpîr* (Dinar—Afyon; *Bağıllı*—Eğridir—Isparta, *Nudra*—Şarkıkaraağaç—Isparta; *Aşağıkayı*—Küre—Kastamonu, Tosya—Kastamonu; *Alakilise*—Gemerek—Sivas; Beypazarı—Ankara, *Çanullı*—Ayaş—Ankara; *Emirler köyü*—Mersin—İçel; Gazipaşa—Antalya, *Güzelsu*—Akseki—Antalya), *gumpur* (*İğdeli*—Gemerek—Sivas; Sarioğlan—Kayseri; Sorgun—Yozgat), *gumpür* (*Çepni*—Gemerek—Sivas), *gümpür* (*Eşençay köyü*—Çorum,⁵ Çorum; Sivas; *Başınayayla*—Yozgat, Yozgat; Kayseri; *Çıplak*—Avanos—Nevşehir), *gümbür* (Çorum; *Maksutlu*—Şarkışla—Sivas; Adana), *gümpîr* (Avanos—Nevşehir), *gompîr* (*Hacıbekir*, *Çiğdemli*—Balâ—Ankara), *gompür* (*Kızılcın*—Sarioğlan—Kayseri);
- *kumpil* (Afyon; *İshaklı*—Bolvadin—Afyon; Taşköprü—Kastamonu; İskilip—Çorum; Afşin—Maraş; Ankara; Bolu; Göynük, Mudurnu ve Seben—Bolu), *kumbil* (Kurşunlu—Çankırı; Kastamonu; Ankara), *kumbül* (Çayağzı—Kırşehir ← Çorum⁶);

⁴ Kürtçe (yerel) *qompîr* (Farqîni 1992: 929b) Türkçeden alınmıştır.

⁵ Danışman: Kezban Çetin.

⁶ Krş. *ğızım, ne diyim saña, çorumluyum ğızım ... biraz □umbül verin de ğızım ...* (Günşen 2000: 234, 1-3).

Verilere göre Türkçe *kumpir* ile biçimdeşlerinin Anadolu'daki yayılışı

- *gompil* (*Bereket, Taşoluk, Tozkovan*—Gülnar—İçel; Kırıkkale—Ankara; *Duruhan, Karaseki*—Aydıncık—İçel, Bozyazı—İçel), *gömpil* (*Bereket*—Gülnar—İçel, *Çukurabanoz*—Anamur—İçel), *gömpül* (*Bereket*—Gülnar—İçel), *gompül* (*Elmadağ*—Çankaya—Ankara; *Bereket*—Gülnar—İçel), *gumpil* (Ermenek ve köyleri—Konya, *Karapınar*—Konya), *gümpil* (*Bahattin*—İskilip—Çorum);
- *hompur* (*Ağzıkaraca*—Kozan—Adana), *honpur* (Kozan—Adana), *humpur* (Adana);
- *kübül* (Kırşehir); *gupür* (Yozgat);
- *alamangumpili* “iri, sarı ve sert, iyi, bir çeşit patates” (Sultandağı—Afyon).⁷

Sözcüğümüz modern Türk edebiyatının bazı eserlerinde de göze çarpmaktadır ki, eserlerinde köy hayatından kesitler sunmayı tercih eden Fakir Baykurt ve Rıfat Ilgaz gibi yazarlarda bu sözcüğe tesadüf edilir. Örneğin:

... *fasilleye bazı yerlerde lobiye derler, o kadarlık bir değişiklik vardır... Ha unuttum, bir de patates. Onun da bir çok yerlerde adı değişiktir. Kimi yerde kartopu, kimi yerde kumpir ...* (Baykurt 1961: 94).

Keşan ve civarından derlenen manilerlerden ‘kumpirli’ bir örnek:

Kumpir koydum ocağa

Uçtu gitti bacaya

Zamanenin kızları

Kendi kaçır kocaya (*Seydiköy*—Keşan—Edirne).

(Kuru 2006: 88a)

Nihayet Tadeusz Kowalski (1919: No. 41) Balıkesir’in *Mumcuköy*’ünden

⁷ Kaynaklar: DS 2195a, 2222-3, 2400b, 2443a, 3000a, 4414a, 4510a, 4564b, 4572a; Artun 1978: 269b; Caferoğlu 1943: 239; Caferoğlu 1948: 242a; Çınar 2004: 212b; Demir & Şen 2006: 627a, 628b, 655b; Eckmann 1962: 63; Ege 1975: 17a; Gülsevin 2002: 383b ve 199; Günşen 2000: 487b; GüzSöz; Hayasi 1991: 164; RMK; Tor 2004: 192, 199b; Torun 2004: 295a, 290a.

şu bilmeceyi kaydetmiştir:⁸

bi tauk bin jauru çykary(r) — kompir.

Anadolu ve bugünkü Rumeli dışında Balkan ülkelerinde konuşulan Türkçede de *kumpir* ile birtakım biçimdeşlerine rastlanır. Meselâ:

- (Kosova): *kompir* (Prizren), *□ompir* (Pris□tine) (Jusuf 1978: 172, 88; Tunuslu 2005: 442, 330₉₉);
- (Bulgaristan): *kumpir* (Kemaller, Razgrad) (DS 4572a), *kùmpir* (Kuzeydoğu Bulgaristan) (Dallı 1978: 185b), *kompir* (Haskovo), *kombil* (Haskovo, Harmanlı, Voevodovo, Golemanci), *gompil* ~ *gombilä* (Ardino, Sedlovina—Doğu Rodop dağları) ve üstelik *ğara gombilä*, *ğırmızı gombilä*,⁹ *alaman gombiläsi* ‘bir cins sarı patates’ hem de *gombilä dolması* ‘patates dolması’ (Ardino, Sedlovina), *gompilci* ~ *kombilci* ‘istihzalı; eskiden patates satarak geçinen dağlı Ardino Türkü’, *gompilcilik* ‘*gompilci* olanın mesleği, hali’ ve *gompillik* (Haskovo, Momçilgrad, Kărgali ve köyler, vs.), *kombillik* (Haskovo, Harmanlı, Voevodovo, Golemanci) ‘patates tarlası, patateslik’ (Mollova 2003: 172, 248) ve (Vidin) *qompil* ‘patates’, *qompil-çorbasi* ‘patates çorbasi’ (Németh 1965: 402b).

Burada da halk folklorundan bir iki misale bakalım:

yüs — sabanı düs

yüz on — tal'l'a başına gon

yüz on bir — tal'l'ada kompir

yüz yirmi — tal'l'a di·rmi. (Haskovo)

(Mollova 2003: 248)¹⁰

Kuzey Bulgaristanda (Kasırgalar köyünde) yaşamış olan Türklerden de yine bir bilmece:

i□er a□tynda bi□ili tauk — kompir.

⁸ Balıkesir ilinin Sındırgı ilçesine bağlı olan Mumcuköy’e ait bilgi için bkz. VP-Mumcuköy.

⁹ Bu iki patates çeşidinin hangi cinsten olduğuna dair bilgimiz yoktur.

¹⁰ Mefkûre Mollova’nın bu dördlüğü açıklaması şöyledir: “yedi kasımdan saymaya başlayarak yüzüncü güne geldiğinde sabanı düz, 110’da tarla başına kon, 111’de tarlaya patates ek, 120’de tarla değirme olmalı”.

(Kowalski 1932: No. 49)¹¹

Anadolu’da Türkçe *kumpir* ailesi için bulabildiğim eski kayıtların çoğu geçen yüzyılın 40’lı senelerine aittir.¹² Daha eskisi, yani XIX. yüzyıla ya da XX. yüzyılın başlarına ait herhangi bir malumat görünürde yoktur. O zamanki sözlük, ansiklopedi ve böylesi konularla ilgilenen diğer eserler patates hakkında zaten pek bilgi vermezler.¹³ Türkiye’de patatesin kullanılması ve yetiştirilmesi tarih bakımından çok yeni bir durum olmakla birlikte dünyanın bu en önemli yumru bitkisinin hangi yollarla Türklerin toprak ve sofralarında yer edindiği çok net görünmemektedir. Bu sorunu dile getiren yazılarda bayağı değişik görüşler ileri sürülmüştür. Meselâ:

- *İsmet Zeki Eyüboğlu* (1991: 550-551) “Amerika’nın bulunuşundan sonra, Avrupa’ya getirilen patates’i Anadolu’ya ulaştıran İspanyol gemicilerdi ...” iddiasında bulunmaktadır.
- Patates uzmanı sayılan ziraatçı *Kamil İlisulu* (1957; bkz. NPAEM: 11) ‘esasen Rusya’dan gelerek patatesin Kafkasya yolu ile 1850 yılında Anadolu’ya varmış ve ilk olarak Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgesi yaylalarında yetiştirilmiş’ olduğunu bildirmektedir.
- Ona benzer bir görüşü, yani ‘patatesin Türkiye’ye ilk kez XIX. yüzyılın sonlarında Rusya üzerinden Doğu Karadeniz Bölgesi’ne ve daha sonra batıdan Trakya Bölgesi’ne girdiğini’ *Çetin Özbayram*

¹¹ Bu bilmecenin bir çeşidini Kowalski, Balıkesir’den de kaydetmiştir. Bilmece tip olarak Türkçedir (bkz. Başgöz & Tietze 1973: No. 598; üstelik krş.: *i□er a□tynda pilişli tauk — i□er a□masy* (= *Helianthus tuberosus*); Kowalski 1932: Nr. 29). Bulgarcada *yavrularıyla tavuk* metafor olarak patates için geçmez; krş. Bulgarca *Pālen obor s dobitāk, opaškite im otvānka. — Kartofite* (Stojkova 1970: No. 958) ‘Hayvan dolu bir ahır, kuyrukları dışarıda. — Patates’.

¹² Bugün klasik bir yapıt sayılan, fakat hâlâ Türk diyalektolojisinin en önemli temel taşlarından birini simgeleyen *Ana Dilden Derlemeler* adlı sözlük, hem de onun yerine geçen 1939, 1941 ve 1947 senelerinde yayımlanan *Söz Derlemesi Dergisi*’nin üç ciltlik ana kısmında *kumpir*’leri boşuboşuna aramaktayız. Eserin 1951’de çıkmış olan ekinde ise ilk izleri ortaya çıkmıştır. Ondan önceki kaynaklar: Kowalski (1919, 1932) ve Caferoğlu (1943, 1948).

¹³ Bir istisna olarak; *Manastır Vilayeti Ziraat Müdürü* olan Liğor’un *Zirā’at-ı □u□ā□īye* adıyla Hicri 1329 (1911) senesinde çıkarttığı küçük bir kitaptır (bu yazının son sayfasına bkz.). Pancar, pamuk, tütün gibi ürünlerin yanı sıra patates tarımı üzerine de bayağı bilgi vermektedir (Başlıklar: *Patates Ziraatı, İklimi, Patates Toprağı, Patates Gübresi, Münavebesi, Tohumluk Patates Yumruları, Muhafazası*). Kitabın önsözünü *Ispartalı Hâkim-Zâde Liğori* olarak imzalayan bu Osmanlı görevlisinin kim olduğunu maalesef şu anda çıkartamıyorum. *Liğor* ismine bakılırsa bu kişi Balkan topraklarından olmalıdır, belki de Arnavut’tur.

(1984, bkz. NPAEM²) ileri sürmektedir.

- *Petr Mixajlovič Žukovskij (Zhukovsky)* ise şu ayrıntıları vermektedir:¹⁴ “Patates Türkiye’de XIX. yüzyılın sonlarında yetiştirilmeğe başlanmıştır. Kendi patatesini yetiştirme, İstanbul gibi büyük sarfiyat merkezlerinin talebinden doğmakta idi, çünkü Türkiye yılda 5.000 ton patates ithal etmek zorunda idi. İlk defa bu kültür Sakarya nehri vadisindeki Akova’da, Karadeniz Boğazının yakınlarında ve Anadolu demiryoluna bitişik olan Adapazarı bölgesinde doğmuştur. Burada organize edilen patates tecrübe istasyonu Almanlar tarafından idare edilmekte idi”.
- *İpek* (1938; bkz. NPAEM: 12), “Ülkemizde patatesin ilk defa 1876 yılında Adapazarı ovasında yetiştirildiğini bildirmektedir. Patatesin, Adapazarı bölgesinde yetiştirilmesinde Hüdevandigar valisi Ahmet Vefik Paşa’nın büyük rolü olmuştur. Patates, toprak kokan bir ürün olduğu için köylüler tarafından fazla ilgi görmemiş, ancak daha sonra 15 yıl süreyle öşürden muaf tutulmak suretiyle bölgeye yayılmasına çalışılmış ve 15 yıl sonra ancak, tarla ziraatı halinde yetiştirilmeye başlanmıştır. 1908 -1910 yıllarında Marsilya’dan sağlam ve hastalısız patates tohumlarının getirilmesiyle verimde önemli artışlar elde edilmiş, kazançlı ve faydalı bir bitki olduğu anlaşılmıştır”.
- Türkiye’de ilk patates tarımını gerçekleştiren adam, Alibeyköy çiftliğinin kurucusu, *Ağaton Bey* adında (1757, Kartal/İstanbul - 1868, Hasköy/İstanbul) Ermeni bir ziraatçı imiş (Pamukciyan 2003: 8).

Bu değişik kanaatlerin değerlendirilmesi — arşivlerde uyuyan birçok tarihî kaynağı derinlemesine taramaksızın — böylesi bir makalenin kapsamı içerisinde mümkün değildir. Yalnız patatesin Avrupa’ya getirildikten sonra Anadolu’ya İspanyol gemiciler tarafından ulaştırılmadığını kesin olarak söyleyebiliriz. Diğer veriler ise patatesin XIX. yüzyılda Anadolu’da gittikçe tanınmış ve biraz da nazlıca kök salmış olduğunu ima etmektedirler (bkz. Karadas 2000: 1). Tarımsal boyutta patates yetiştirilmesine ise XX. yüzyıla doğru başlanmıştır.

Bu duruma ışık tutabilecek bir kaynak olarak Amerikan ilim adamı, politikacı ve seyyah, Jerome Van Crowninshield Smith’in söylediklerine dikkat çekmek istiyorum. Dr. Smith, 1850 civarında Osmanlı

¹⁴ = P. M. Žukovskij (1933), *Zemedel’českaja Turcija, Aziatskaja čast’ - Anatolija = La Turquie agricole, partie Asiatique -Anatolie*, Moskva 1933; yukarıda gösterilen parça bu eserin *Türkiyenin Ziraî Bünyesi (Anadolu)* adlı Türkçeye çevirisinden alınmıştır (TZB 1951: 600-601).

İmparatorluğuna yaptığı bir seyahatin anılarını 1854 senesinde Boston’da neşrolunmuş *Turkey and the Turks* adını taşıyan bir seyahatnamede Amerikan okuyucularına yönelik tarzda bildirirken konumuza elverişli olan şu gerçekleri de kağıda geçirmiştir (Smith 1854: 201-202):

*“Crops vary in the different provinces, according to the climate, appetites, customs, whims, or, indeed, prejudices of the inhabitants. At one place, for example, rice is grown extensively, and enters very largely into the every-day diet of the people, while in another maize is prized above all other grains. Beans, peas, cabbages, onions, melons, and peppers, are eaten, generally, where they can be grown. Potatoes are not diffused everywhere, as in the United States. In Syria they are rarely seen. A dish of them, was set before me, on a particular occasion, in Jerusalem, as a luxury, on account of their rarity – having been brought from England. In Bosnia, Croatia, Montenegro, and Albania, however, potatoes are quite common, though not very highly estimated”.*¹⁵

Bilindiği gibi patatesin Avrupa’ya gelişi Amerika’nın keşfi ile vuku bulmuştur. *Conquistadores* ve başka yeni ufuklar ile pazarlama alanlarını arayan çoğu kâşif-maceracı olan şahıslar tarafından Yeni Dünya’dan getirilmiş olan *Solanum tuberosum*, *Ipomoea Batatas* ve *Helianthus tuberosus* gibi ‘egzotik’ yumru bitkilerin Eski Dünya’daki ilk adımları zahmetli ve ağır olmuştur.¹⁶ Halk, faydasız ya da zehirli olduğuna inanarak zaten patatese hemen ilgi göstermemiştir. XVIII. ve XIX. asırlarda ise bazı sosyal ve siyasî değişimlerle beraber ortaya çıkan bir fakirleşme sürecinin doğurduğu şartlar altında (ayrıca 1770-72 ve 1816-17 senelerine denk gelen büyük açlık yıllarından sonra) ‘sapanorya’ yumruları tam manasıyla hak ettiği değeri bulmuştur. Başta Almanya’da olmak üzere patates o zaman

¹⁵ İklim, zevk, âdet, heves veya, gerçekten, insanların önyargılarına bağlı olarak değişik vilayetlerde farklı tarla ürünleri bulunur. Bir yerde, meselâ, geniş çapta pirinç yetiştirilip insanların günlük beslemesinde önemli bir yer alır. Başka yerlerde ise mısır öbür tahıl çeşitlerine tecih edilir. Nerede yetiştirilebilirse, umumiyetle fasulye, bezelye, lahana, soğan, kavun, karpuz ve biber gibi ürünler yenilir. Amerika Birleşik Devletleri’nden farklı olarak patates buranın her yerinde yaygın değildir. Suriye’de çok az rastlanır. Pek nadir bulunduğu için lüks sayılan patatesten hazırlanmış bir yemek bana Kudüs’te özel bir vesilesiyle ikram edildi — bu patates İngiltere’den getirilmiştir. Pek sevilmediği halde Bosna, Hırvatistan, Karadağ ve Arnavutluk’ta ise patates oldukça yaygındır.

¹⁶ Patates bitkilerinin kültürel tarihini hem de onların Batı Avrupa’nın sosyal gelişmesine etkisini, Redcliffe Salaman’ın *The History and Social Influence of the Potarto* adlı çok sağlam araştırması ele almaktadır.

geniş halk kitlelerinin günlük hayatlarını idame ettirebildiği en önemli gıda maddesi olmuştur (bkz. Marzell 4: 370b). Bu nedenle patatesin sonradan Doğu Avrupa ülkelerine yayılmasında Almanya çok önemli bir rol oynamıştır ve görüleceği üzere bu olay sadece bir ürün ihracatı olmakla kalmamış, bir isim ihracatı olarak da gerçekleşmiştir.

Patatesin adlandırılmasını başka dillerde olduğu gibi Türkçede de üç başlık altında toplayabiliriz:

1. Başka dillerden alınmış adlar,
2. Başka dillere ait adların çeviri veya taklitleri,
3. Dış etki veya çeviri olmaksızın mahallinde kullanışa geçen adlar.

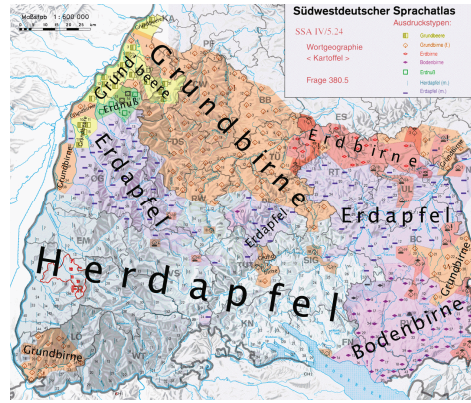
Son grupta (3.) yer alan adlar sayıca çok fazla olmasına rağmen üyelerinin yaygınlığı konusunda aynı durum söz konusu değildir (bkz. aşağıda). Yabancı dilden yapılan çeviriler (2.) ya da bu biçimde değerlendirilecek adlar da Türkçede çok nadirdir.¹⁷ Başka dillerden alınmış adları kapsayan ilk grup ise (1.) esas itibarıyla sadece üç isimle sınırlı olmakla birlikte Türkçede en hâkim grup sayılır. Buraya giren terimler:

- a. Çağdaş Türkçenin hem yazı hem de konuşma dilinde artık standart olan *patates* sözcüğü ve *patat* gövdesine bağlanabilir diğer isimler (bkz. aşağıda),
- b. En nihayet Almanca *Kartoffel* ile aynı basamakta bulunan *kartof*, *kartol*, *kartopi* gibi biçimler (bkz. aşağıda), ve
- c. Bu yazımın konusu *kumpir* biçimi ailesidir. Az sonra göreceğimiz gibi bunun da çıkış noktası Almancada aranmaktadır.

Coğrafi ve tarihî bakımdan Almanca ile Türkçe arasındaki köprüyü — hem grup a. hem de grup b. için — çoğunlukla (Güney) İslav dilleri teşkil etmektedir; başka bir ifadeyle Türkçe *kumpir* ile adaşlarının doğrudan çıkış noktası Balkan yarımadasındaki dillerdir. Gövdesi *kart-* olan biçimler ise Rusça veya başka bir Doğu İslav dili aracılığıyla da Türkçeye girmiş

¹⁷ Bu türde tespit ettiğim tek patates ismi aslında Trabzon'un bir kaç yerinde kullanılan (Maçka ve Tonya köyleri) *yerelması* sözcüğüdür; krş. Rusça *zemljanóe jábłoko*, Almanca *Erdapfel*, Fransızca *pomme de terre*, Yunanca *γεώμηλον*. Yine de, bunlardan bir çeviri olup olmadığı belli değildir, çünkü patatesin yanı sıra *yerelması* 'bodur bir yaz elması çeşidi'ni (Rize; Ağın—Elazığ), 'yıldız çiçeğinin kökü'nü (Karaman—Konya) ve yazı dilinde 'Helianthus tuberosus'u da nitelendirmektedir (DS 4250b; TürkSöz 2005: 2170b). Sözün kıyası Türkçe *yerelması* Avrupa dillerindeki biçimdeşlerden müstakilen de gelişmiş olabilir. Üstelik krş. (Honaz—Denizli) *yeryumurtası* 'patates' (DS 4254b).

olabilirler. Fakat olası yolların daha derinlemesine tespiti için işte bu sözcüklerin ana vatanına yani Almanya daha doğrusu Almanca konuşulan ülke ve bölgelere gitmemiz gerekir. Almanca dil sahasının kuzey yarısında her zaman *Kartoffel* ve türevleri hâkim bulunmaktaydı ve patates bu ad ile birlikte doğuya, Polonya, Baltık ülkeleri ve nihayet Çarlık Rusyasına ilerlemiştir. Rusların XIX. asırda patates yetiştirilmesine dönük çok sıkı tedbirleri sayesinde patates Rusça *kartófel'* (ağızsal: *kartóf(ka)*, *kartóplja*, *kartóška* vs.; Vasmer 2: 204; Pawlowski 1: 535) olarak İmparatorluk'un uyruklar arasında taa Kamçatka'ya kadar tanınır olmuştur (bkz. GKR 1848: 578-588).¹⁸ Patates için en başta Almanya'nın güneyinde ve Avusturya'nın bazı bölgelerinde yaygın olan *Grundbirne* ("yer armudu", "toprak armudu") sözcüğü Güney-Doğu Avrupa ile Balkanlara doğru yayılmıştır. Zaten patatesin Avusturya'dan Yugoslavya'ya getirilmiş olduğu bilinmektedir. Üstelik XVIII. asrın ilk yarısından sonra Almanya'nın güneyinden o taraflara doğru devam eden sömürgeci göçmen akınının da ("Zweiter Schwabenzug", 1763-1772 ve "Dritter Schwabenzug", 1781-1787)¹⁹ da bunu desteklediği varsayılır.

Almanya'nın güneybatı ucunda bugünlerde kullanılmakta olan yerel patates ad tiplerinin dağılımını gösteren harita (SSA)

Her ne şekilde olursa olsun, artık *Grundbirne* ile ilgili verilere bakmamızın zamanı geldi. Almanca *Grundbirne* önceden 1661'de Kuzey Amerika'dan İngiltere'ye getirilmiş ve patatese çok benzeyen *Helianthus*

¹⁸ Rusya'daki Türk dillerinden aydınlatıcı bir iki örnek: Azerbaycanca *kartof*, Gagauzca *kartof(li)*, Kırım Tatarcası *qartop*, Kumukça *kartop*, Özbekçe, Türkmençe *kartoška*, Kırgızca *kartöškö* (bkz. Hauenschild 1989: 152).

¹⁹ "Schwabenzüge" adlandırılan (Alman) Sueblerin göçleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. SchZ.

tuberosus Linné (Türkçe *yerelması*) adlı bitki için kullanılmıştı (Marzell 2: 776f). Fakat *Helianthus tuberosus* türü gittikçe *Solanum tuberosum*, yani patates tarafından geri itildikten sonra *Grundbirne* ad olarak yaklaşık XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren patatese de geçmiştir. Buna göre Almancanın halk ağızlarından bir kaç örnek:

- *Solanum tuberosum* L. — *Grundbirn(e)* (1748-1750), *grumpi(e)r(e)*, *gromper*, *grundbia(r)n*, *grundbira*, *grumbian*, *kroba*, *gruntpirn*, *grumper*, *krumpir*, *grumbir*, *krumbir*, *grumbeere*, *grombeere*, *grumbe(e)r*, *grōmbi□r*, *grōbbi□r*, *krump'r*, *grumpel*, *grumpele*, *krumbeln* vs. (bkz. Marzell 4: 377-379).

Yine aynı şekilde Alman dil sahasının güneydoğusuna, sınır komşusu olan yörelerle oradaki dillere baktığımızda sözü geçen patates adını hemen Slovence *krompir* olarak görmekteyiz. Modern Slovence bugün standart olan bu biçimin ilk izleri ise XVIII. yüzyılın ikinci yarısına aittir; krş.:

- (1773) *krompir* ve onun küçültülmüş hâli *krompiriza* (Breckerfeld) hem de (1777) *krumpir* (Kumerdej) ve (1789) *grampor* (Pohlin).²⁰ Ağızlardan kaynaklı örnekler *krampir* (Rezija), *krumpiš*, *krumpiška*, *krumpiš(j)e*, *koloper*, *krumpič*, *krumpči* (çokluk), *krumpši* (çokluk), *krumpli* (çokluk), *krumple*, *kromperd'e* ve *konoper*'dir (Bezljaj 2: 98-99).²¹

Çok seyrek de olsa, bazı yörelerle sınırlı olarak *Grundbirne*'nin 'çocuk' ve 'torunları' Avrupa'nın doğu taraflarına doğru da ilerlemişlerdir; krş.: Çekçe *krumpir*, *krumple* (Jungmann 2, 1836: 206b; Rösel 1968: 132), Slovakça *krumpeľ' ~ krumpľ'a* (SSJa 1: 780a; Rösel 1968: 135), Lehçe *komper*, *kumper*, *krompel* (SJP 2: 282a; Rösel 1968: 146), Litvanca *kl(i)umbėrė*, *klumberis*, *klumbėrs*, *klumbieras* (Niedermann 1923: 59-62) ve Ukraynaca *krompeľ'*, *komperja*, *kompėra*, *konfėrja*, *kompir* (ĖSUM 2: 541b; Grinčenko 1907: 277a; Rösel 1968: 150) vb. Bunların bizim konumuza etkisi olmadığı için daha fazla takibi gerekli değildir. Dolayısıyla yine Balkan yarımadasına dönerek Türkiye istikametiyle yavaş yavaş güneye ineceğiz. Bu yolda ilk durak Macarca *krumpli*'dir (MNÉSz 4: 486b), çünkü Hasan Eren'e göre sözcüğümüz Sırpsça ve Bulgarca gibi "Balkan dillerine

²⁰ *Franc Anton Breckerfeld* (1740-1806) leksikolog, *Blaž Kumerdej* (1738-1805) Sloven milliyetçisi ve eğitimci, *Marko Pohlin* (1735-1801) papaz ve Sloven dilci idi.

²¹ Slovence > Friaulca *crompir* (a.y.).

Macarca *krumpli* yoluyla geçmiştir” (1999: 266b).²² Bu görüşü kesin olarak reddetmemiz gerekir. Macarcada *burgonya* yanında standart sayılan *krumpli*, kuşkusuz, tıpkı Slovakça *krumpel'* örneğinde olduğu gibi Almanca (Güney Almanya, Avusturya) *krumpel'*e benzer bir biçime bağlanmalıdır, fakat *krumpli'*den *krumpir'*e yönelik bir ses gelişmesi hiç olası değildir (*r-r* > *r-l* ses benzeşmezliği için bkz. aşağıda). Az sonra göreceğimiz gibi hem patates hem de söz konusu olan isim, diğer Balkan dillerine değişik şekilde geçmiştir. Macarcada *krumpli'*nin yanı sıra şu biçimleri de bulmaktayız:

- (1768) *Krumpliban*, (1774) *Kolompérból*, (1783) *Krumpér*, (1787) *Krompély*, (1789) *Grumberrel*, (1791) *krumpirral*, (1793) *kromplé*, (1794) *krumpival*, (1802) *Kurumpli*, (1804) *krumlit*, (1807) *kolompir*, (1815) *klumprit* ve ağızlardan *kolompél*, *kolompër*, *kolompéra*, *korompéj* vb. (EWU: 837b).

Romenceye gelince orada da *kumpir'*in bol miktarda “yumru”larını bulmaktayız, örneğin: Romence *crumpír*, *crumpiră*, *crúmpen*, *crúmpenă*, *crumpél*, *crímpél*, *crump* (Tiktin 1: 444b).

XVIII. yüzyılda patatesin Almanlar tarafından Hırvatistan ile Sırbistan'a getirildiği ortadadır. Schneeweis'in belgelerine göre (1960: 26) ilk getiren 1760 yılında *Yedi Yıllık Harp'*te²³ sınır bekçiliği yapan askerler olmuşlardır. Bundan aşağı yukarı on sene sonra bu bölgelerde patates yetiştirilmesine başlanmıştır. 1827 yılında meşhur dilci ve çağdaş Sırp(Hırvat) edebî dilinin kurucusu sayılan Vuk Stepanović Karadžić (1787-1864)²⁴ yeni gelen bu yumrulu bitki ile ilgili olarak bunun daha da yaygınlaşmış olmadığını bildirmişti. Nihayet Sırpça-Hırvatça'da *krumpir'* *krompir* biçimleri zamanla en çok kullanılan ad hâline dönüşmüştür. Bir istisna olarak güney taraflarında *krtola* sözcüğü baskın çıkmıştır, bunun ilk kaydı 1758 senesine aittir (bkz. Schneeweis a.y.; Rösel 1968: 137-138). *Krumpir* biçim ailesine giren şu kayıtlara sahibiz:

- Sırpça ve Hırvatça *krúmpīr* — *krumpīr* (Žumberak), *kròmpīr* (Srbija, Vuk), *krùmpijēr* (Lika), *kumplīr* (Šolta), *krumpiš* (Valjavec), *kùmpīr* (Lika), *kùmpijēr* (Lika), *kònpīr*, *kumpīr* (Šolta, Cres, Hercegovina), *kūmp□r* (Mošćenica, Istra), *kompīr* (Brusje), *komp□r* (Kosmet) vs.

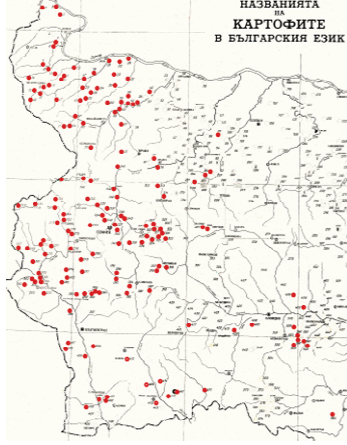
²² Aynısını Hasan Eren'in daha önceki bir yazısında şu şekilde de görmekteyiz: “Bu söz [*kompir*] Balkan dillerine Macarca kanalıyla Almancadan girmiştir” (Eren 1975: 182).

²³ *Yedi Yıllık Harp* (“Siebenjähriger Krieg”) için bkz. SH.

²⁴ Vuk Karadžić hakkında kapsamlı malumat için bkz. Duncan Wilson (1970) ve Mil'ana Radovanivić (1973).

(Skok 2: 215a).

Balkan ülkelerine baktığımızda patatesin en son Bulgaristan'a gelmiş olduğunu görürüz. Romanya'dan dönen çiftçiler bu toprak kokan yumruları *vlaški bob* (Eflâk²⁵ fasuliyesi)²⁶ adıyla ilk olarak 1825 yılında kendi

memleketlerine getirmiş ve Samokov'da yetiştirmeye başlamışlardır (Stojkov 1957: 127, 134). Sonra patates Bulgaristan'a yeniden, fakat bu kez *baraboj* olarak ve ekseriyetle ülkenin batı kısmına *kompîr* adıyla Sırbistan'dan gelmiştir. Bulgaristan'ın güneydoğusunda ise (Asenovgrad, Pärvomaj, Ustovo) Yunanca *πατάτα*'ya (Dēmētrakos: 5586a) bağlanan *patati* adı da bulunmaktadır. Bütün bunlarla birlikte patates Bulgaristan tarımında pek önem kazanmamıştır. Bulgaristan halk ağızlarında *kompîr* adının yanı sıra en başta *baraboj* olmak üzere biçimdeşleri geçmektedir. Ona karşılık çağdaş yazı dilinde çok genç bir alıntı sayılan,

fakat zamanla diğer adların yerine geçen Bulgarca *kartof* sözcüğü kullanılmaktadır (Rösel 1968: 139-142). Dil akrabalığı açısından Bulgarcaya en yakın olan Makedoncada da *kompîr* biçimini bulmaktayız (RMJ 1: 345a). Makedonca 1945'ten sonra yazılmaya başladığı için onun tarihine dair elimizde hiçbir bilgi yoktur maalesef.

Nihayet *kompîr*'e nazaran Bulgarca ve Makedoncanın ağızlarını incelediğimiz zaman oldukça zengin şu biçim çeşitliği ortaya çıkmaktadır:

- BULGARCA *kòmpîr* (edebî) ~ *kùmpîr* (Ciknexor, Lozengrad²⁷), *kompîr*, *kumpîr* (Prayzda i Stakevci, Belogradçiška okoliya;²⁸ Korova, Velingradška okoliya; Lipen, Vračanska okoliya; Dospat, Devinska

²⁵ “Eflak, Osmanlıların bugünkü Romanya'nın güney kısmına verdiği isimdi. Eflak sözcüğü Slavların Romen halkına verdiği *Vlah* isminden veya Eflak bölgesinde yaşayan Ulahlardan gelmektedir. Avrupa dillerine *Walachia* olarak girmiştir” (VP-Eflak).

²⁶ Fasulye manasına gelen Bulgarca *bób* İslavcadır; krş. Sırpça-Hırvatça *bo□b*, Solvence *bòb*, Rusça *bob* vb. (Vasmer 1: 180; BălEtiR 1: 59). Çok nadir olsa da alıntı olarak bu sözcüğü Türkçede de bulmaktayız: (Balkan, Selanik) *bobo* ‘fasulye’ (DS 715b).

²⁷ Lozengrad (“bağ şehri”) bugünkü Kırklareli'nin Bulgarca ismidir.

²⁸ Bulgarca *okoliya* ‘ilçe’, *grad* ‘şehir’.

okolija; Golema Brestnica, Lukovitska okolija; Malka Brestnica, Tetevenska okolija; Slavovik, Mixajlovgradska okolija), *kòmpir* (grad Belogradčik), *konpir* (Gavril Genovo, Mixajlovgradska okolija), *kòmpil* (Čekančevo, Elinpelinska okoliya); *krompir* (Mokreš, Vidinska okolija), *kròmpir* (Sinagovci, Vidinska okolija), *kròmpil* (Bodenec, Vračanska okolija; grad Zlatica), *krompil* (grad Pirdop); *kòmpiri* (Beodosievo, Gornoorjaxovska okolija; Nikoličevci, Kjustendilska okolija; grad Kjustendil; Xajredin, Orjaxovska okolija; Divlja, Radomirska okolija; Bankja, Sofijska okolija; Rani luk, Tränska okolija), *kompiri*, *kumpiri* (Boljarci, Zlatovräx, Stoevo i Červen, Asenovgradska okolija; Vinarovo, Vidinska okolija; Dolen, Gocedelčevska okolija; Gäläbnik, Radomirska okolija; Belevexčovo, Sandanska okolija), *kómpire*, *kómpir'e* (Režanci, Brezniška okolija; grad Breznic, Karbinci, Belogradčiška okolija; Novo selo, Vidinska okolija; Kalotina, Slivniška okolija; Godeč; Granica, Zlogoš, Kiselica, Lisec, Skrinjano, Sovoljano i Šiškovci, Kjustendilska okolija; Välčedrä, Lomska okolija; Železna i Čiprovci, Mixajlovgradska okolija; Džebel, Momčilgradska okolija; Sirištnik i Peštera, Radomirska okolija), *kompire*, *kumpire* (Šuma, Svogenska okolija; Jaroslavci, Brezniška okolija; Debrene i Belevexčevo, Sandanska okolija; Dolen, Gocedelčevska okolija), *kompira* (Izvor, Asenovgradska okolija; Debren, Gocedelčevska okolija), *kòmpile* (Dolec, Popovska okolija), *kompili* (Knižovnik, Xaskovska okolija) vb. (bkz. Stojkov 1957: 131 ve harita;²⁹ Gerov 2: 416a; BälEtiR 2: 576; 3: 19: 25-26).

- Makedonca *krompili*, *krumpili*, *krumpiri*, *krumpilki* ve *krompiri* (bkz. Rösel 1968: 138).

Belirli bir ülkenin yerlisi sayılmayan Çingenelerin bazı şive ve ağızları da *kumpir* ile ilgili patates isimlerini benimsemiştir. Bunlardan da bir iki örneğe bakalım: (Kalderaš) *kolompiri*, (Bosna'daki Gurbet) *kalampiri* (krş. Macarca *kolompér*) (Boretzky & Iгла 1994: 147b; Wolf 1993: 123); *gruli*, *grúmbli* (krş. Polonca *grule*) (Wolf 1993: 94).

Bugünkü Almancada *Grundbirne* ve ondan gelişmiş biçimler ancak bir yan rol oynamakla birlikte (bkz. yukarıda: “Südwestdeutscher Sprachatlas” haritası) Balkanlarda bu terim — az önce gördüğümüz gibi — çok yaygın ve böylesi bazı dillerde *Solanum tuberosum*'un standart adı olmuştur.

²⁹ Sadece *kompir* ile biçimdeşlerinin Bulgaristan'daki en sıkı yayılış bölgelerini gösteren yukarıdaki küçük harita parçası Stojko Stojkov'un *Nazbanijata na kartofite v Bälgarskija ezik* adlı orijinal haritasının esasında yapılmıştır.

Hem uzun hem de dikkat çekici bu seyahatin sonunda Türkiye topraklarına ayak basmak üzereyiz. Fakat bütün emeklere rağmen ne sözcüğün Anadolu'ya giriş yolunu ne de giriş zamanını açıkça ispatlayan belirli bir iz rastlayabildik. Bu nedenle son olarak bu nadası işletmeye bir çözüm aramamız gerekir. 12. dipnotta vurguladığım gibi Türkçenin ilk kapsamlı ağız çalışmalarında *kumpir*'ler yer almamışlardır. Şu anda bildiğim en eski kayıt Tadeusz Kowalski'nin 1919'da yayımladığı *Zagadki ludowe tureckie* adını taşıyan Türkçenin bilmece hazinesine dönük araştırmasında geçmektedir (bkz. yukarı). Kaydın yapıldığı yer Anadolu'nun kuzeybatı köşesinde bulunan Balıkesir ya da başka bir ifadeyle, Balkan yarımadasının karşısındaki Küçük Asya yakasıdır. Şimdi bu malumata dayanarak *kumpir* sözcüğünün en başta ana vatanına dönüş yapmak zorunda kalan Türk Balkan göçmenleri ile birlikte Anadolu'nun göbeğine kadar geçerek yerleşmiş olabileceği düşünülebilir. Fakat bu büyük göçmen akınları başlamadan önce de *kumpir* pek ender olarak da olsa — örneğin özel şahısların faaliyetiyle veya ticaret yollarıyla — Asya kıtasına girmiş olabilir ki, onun bir kanıtı da bence Kowalski'nin kayıdır. Demek ki, Anadolu'da bulduğumuz biçimler Andreas Tietze (1957: no. 92) ve Hasan Eren'in (1999: 266b) önerdiği Bulgarcadan başka, getirenlerin geldikleri ülkeye bağlı olarak Sırpça ve Makedoncadan da ithal edilmiş olabilir,³⁰ yalnız Anadolu'da göze çarpan çeşitliliğin bolluğuna nazaran bireysel biçimlerin menşei bakımından hangi ülke ve hangi lisana ait olduğunu tesipt etmek güçtür.³¹ Ne olursa olsun, üstü örtülü kalan bu noktaların gün yüzüne çıkarılması için daha da ayrıntılı bir ek incelemenin yapılması hâlâ mümkün ve gelecek için — eski izler silinmeden önce — mutlaka gerekmektedir.

Artık *r ~ l* ses değişmesinin aydınlatmasının da sırası geldi. Genellikle bu olay İslav dillerinde meydana gelmiş olan bir ses benzeşmezliğinin sonucu olarak değerlendirilmektedir, yani *krumpir > krumpil* ve sonra ilk *r*'nin düşmesinin neticesiyle *kumpil* gibi biçimler de gelişmiştir (Georgiev 1958: 53-54). Böylesi bir izah aslında makul ve bazı durumlarda da mutlaka doğru olmalıdır. Fakat Alman bitki adlarının büyük ustası, Heinrich Marzell'in

³⁰ Hasan Eren'in daha önce (1975: 182) "Anadolu ağızlarında kullanılan *kompir*'in Rumeli göçmenlerinden alındığı açıktır. Rumeli Türkleri de bu sözü Bulgarca veya Sırpçadan almışlardır" şeklindeki düşünceleri gerçeğe daha çok uymaktadır.

³¹ *kampir* (Bursa; Boyabat—Sinop): Bu biçim belki Arnavutça *kampir*'i yansıtmaktadır (Meyer 1891: 172-173). Eğer öyleyse Arnavutluk'tan göç eden Türk veya Türkleştirilmiş Arnavutlar tarafından Anadolu'ya getirilmiş olmalıdır. Bursa ve (Sinop'a yakın olan) Samsun'da meselâ böylesi Arnavut grupları vardır (bkz. EGRT 1989: 132-133, 361-362). *Kampir*'in yanı sıra mutlaka halk ağzından gelişmiş olan Arnavutça *vampir* biçimini de bilmekteyiz (Meyer a.y.).

bulduğu verilere göre (IV: 378b) *-l'*li biçimler Almancada bile vardı ve daha da ilginç olanı, *-l'*li biçimler ekseriyetle Almanca *Gromper* ve *Erpel* (= *Erdapfel* 'yer elması') adlarına yanyana kullanıldığı bir bölgede görüldüğü için adı geçen araştırmacı *grumpel*, *grumpele*, *krumbeln* gibi biçimlerin bu ikisinden kaynaşarak gelişmiş olması gerektiğini tahmin etmektedir. Başka bir ifadeyle *-l'*li biçimlerin iki olasılı gelişme kaynağı vardır.

Japon meslektaşımız, Tooru Hayasi Bolu ağzı ile ilgili bir yapıt içerisinde aynı bu *r ~ l* sorununu tartışmasında maalesef sözcüğün geçmişini tam bilemediğinden sahil bir neticeye varmaksızın ancak *-l'*li biçimlerin Türkçede daha genç olabileceğini önermektedir. Bu görüşün bu şekilde doğru olmadığı artık aşikardır. Fakat Hayashi farklı olarak çok orijinal bir halk etimolojisinden de bahsetmektedir. Ona göre yerli halk *kumpil* biçimini *kumda bul* ifadesininin bir maskesi olarak manalandırmaktadır.

Halkın bu konudaki fikirlerine gelince, Türkiye'de insanların çok büyük bir kısmı ve ayrıca şehirliler *kumpir*'i ham patatesin ismi olarak değil sadece Mr. Kumpir lokantalarında hazırlanan patatesli yemeklerin adı olarak bilmektedir. Esasen Anadolu'nun kırsal bölgelerinin sakini olan ama şimdi Hollanda'nın Leiden kentinde yaşayan 60-70 yaşlarındaki Türklerin bazıları arasında rastgele yaptığım küçük bir sormaya göre onların da çoğu bu sözcüğü patatesin diğer bir ismi olarak bilmemektedir. Bilenler ise umumiyetle şunu dile getirmektedir: 'Bizim köyümüz, yöremizde patatese taa eskiden *kumpir* denilir. Dede ile ninelerimizden bile bu sözü duyduk. Türkçedir. Patates adı sonra geldi'.³² Böyle hesap edilse bile ancak yine 1940'li senelere kadar gidebiliriz. Göçmenler konusundan söz ettiğimde böylesi grupların köylerinde kesin bulunmadığından eminlerdir. Fakat sorduğum *amca* ve *teyzeler* dedelerinin bir zaman için Türkiye'nin başka taraflarına geçip gurbetçi olarak hayatını kazandıklarını hem de dönüşte kendi köylerinde hiç bilinmeyen bitki ve başka ürünleri getirdiklerini bildirmektedirler. Birinin dedesi 'Birinci Cihan Harbi'nde Balkanlarda savaşmış da ta oradan kız alıvermiş. Üstelik torun, babaannesi olan bu hanımın örf, âdet ve — giyim olsun, yemek işi olsun — diğer alışkanlıklar bakımından yerli köy halkından çok farklı olduğunu anlatmaktadır. Böylesi hikâyeler, ne kadar ilginç olursa olsun, sorunumuzun çözülmesine pek bir faydası olmaz.³³

Patatesin Türkiye'ye girişi tek bir şekilde olmamış, bu giriş hem değişik zamanlarda hem de farklı yollardan gerçekleşmiştir. Öbür ülke ve yörelerde

³² Danışman: Durali Demir (Seydişehir—Konya).

³³ Meselâ, krş.: (Kalay 1990: 75₁₋₂) ... *Eskiden fasile, mercimek, nüt yemē, patata vâdi. Sindi □ umserve var* (Asan Eser, 82 yaşında, Havsa Kazası, Abalar Köyü).

olduğu gibi bu sürecin başlangıcı çok yavaş ve ağır geçti. İlk zaman tıpkı egzotik meyveler gibi patates pahalı ithal malı olarak ekseriyetle sadece başkent İstanbul ve başka bazı büyük yerleşim merkezlerinde daha lüks bir hayat yaşayan üst tabaka insanların masasında yer almıştır. Sonra belki kısmen paralel de olarak patates, Balkanlar ve Rusya'dan özel şahıslar tarafından da getirilmiş. Balkanlar, ne şekilde olursa olsun, XIX. yüzyılım sonunda hâlâ bir dereceye kadar Osmanlıların hakimiyeti altındaydı. Kafkaslar üzerinden geçen Rusya hattında her şeyden önce Türk gurbetçileri vardı. Ayrıca aileleri zaten büyük ve çocuk sayısı da çok olan Doğu Karadeniz halkının evlatları o yıllarda Rusya'nın değişik yerlerine göçüp orada bazen uzun bir müddet için kalarak hayatlarını kazanmak zorunda kalmışlardır. Bu insanlarla yıllar önce Hemşin bölgesinde tanıştım. Bu yaşlı amcaların kimi Batum, Soçi gibi ana vatanına daha yakın kentlerde; kimi ise ta Moskova'da pastacılık, fırıncılık yapıyordu. Dönüşlerinde sermayeden başka varlıkları ve yaşadıkları yörelere ait özel ürünleri de getirmişlerdir. Özel dediğim bu ürünler arasında patatesin olduğu da pek muhtemeldir. Dolayısıyla Doğu Karadeniz'de patatese bugüne dek daha çok *kartof* denilmiştir.

Zikretmiş olduğum *kartof* sözcüğü hasebiyle Türkçede kullanılmakta olan diğer patates isimlerine toplu bir bakış yapmak istiyorum.

A. *Kartofl* grubu

- *kartol* (Üsküdar ve Bakırköy—İstanbul; Bursa; Samsun; *Karkıncık*—Artova—Tokat; Trabzon; Gümüşhane; Kağızman, Posof ve Çıldır—Kars; Erzincan; *Kurtelek*, *Cimin*, *Haşhaşı*—Erzincan; Doğubeyazıt—Ağrı; Van; Bitlis; Varto—Muş; Malatya; Çumra—Konya), *kartol* (Sarıkamış—Kars), *kartul* (*Evciler*—Çayıralan—Yozgat), *kertol* (Nazimiye—Tunceli; Kadirli—Adana), *kortal* (Erzurum), *kortol* (*Gazi*—Kayseri; Antalya), *kartal* (Sungurlu—Çorum; Erzurum; *Haşhaşı*—Erzincan; Sivas; Gündül ve Ayaş—Ankara) ve ⟨?⟩ *gortul* (Hacıilyas—Koyulhisar—Sivas);
- *kartop* (Kırım göçmenleri Manisa; Bursa; Amasya; Bulancak ve Tirebolu—Giresun; *Kaptanpaşa*—Çayeli—Rize; Ahlat—Bitlis), *kartopi* (Çarşamba—Samsun; Rize; Şavşat—Artvin; Posof—Kars), □*artopi* (Şavşat), *kartopu* (*Nilüfer*—Bursa; Kocaeli; İstanbul; *Büyükhırka*—Alaca—Çorum; *Tepeyatak*—Niksar—Tokat; Gölköy—Ordu; Şehli Giresun); *hartap* (Çumra—Konya); *gartubu* (Şalpazarı—Trabzon) *girtüip* (*Şenoba*—Uludere—Hakkari);
- *kartof* (*Bozcaali*—Reşadiye—Tokat; *Mağura*—Maçka—Trabzon; *Raşot köyü*—Çayeli—Rize; Erzurum), *kardof* (*Korzaf*—Şiran—Gümüşhane);

garduf (Yağlıdere—Giresun), krş. *akşama garduf sirkelisi var*;

- *kardoğ* (Kavak—Sorgun—Yozgat), *karto* (Refahiye—Erzincan), *kerto* (Kayseri), *kardu* (Babayavaşmur—Boğazlıyan—Yozgat); *kardeh* (Salmanlı—Çayıralan—Yozgat);
- *karton* (Giresun; *Yeniköy—Aşkale—Erzurum*; Kırklareli); *karnup* (Ereğli—Konya); *katut* (Giresun).³⁴

Bu gruba giren biçimlerin çoğu Anadolu'nun doğusunda hem de Karadeniz ve ona komşu bölgelerde yaygın olduğu için büyük ihtimalle Rusya'dan Kafkasya yoluyla getirilmiş olmalıdır. Türkçenin yanı sıra bunları o taraflarda konuşulan başka dillerde de bulmaktayız. Örneğin:

- Lazca *ar□o□-i* (Erten 2000: 180), *ar□of(il)-i*, *ar□o□il-i* (Benli 2004: 94b; Maq□aşvili 1961: 37b);³⁵
- Megrelce *ar□opil-i* (Kadshaia & Fähnrich 2001: 153b);
- Gürcüce *ar□opil-i* (Tschenkéli 556a) ~ (ağızlarda) *ar□obil-i*, *ar□oxa(-i)*, *q□artop-i* (Maq□aşvili a.y.);
- Pontus Rumcası (Oinóē) *καρτόφιν*, (Sánta, Trapezoûs, Xaldía) *καρτόφ'*, (Kerasoûs) *καρτόλιν*, (Sánta, Xaldía) *καρτόλ'* (Papadopoulos 1: 412a) ve
- Kürtçe *kartol* ~ *kertol*, (Sorani) *kirtope* (Îzolî 103a; KR 1960: 421b; KR 1983: 501b).

Rusya ile doğrudan ilişki içinde bulunan Karadeniz bölgesine bakınca patatesin oraya XIX. yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş girdiğini görmekteyiz. *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük*'ten (KAS 2005: 635-636) öğrendiğimize göre 1840'da Trabzon'u ziyaret eden tanınmış Avusturyalı seyyah ve bilim adamı Jakob Philipp Fallmerayer şunu bildirmektedir:³⁶

Gereğinden fazla tarlası olan insanlar patatesin kıymetini henüz bilmek istemiyorlar. Bu yararlı meyvenin de Kolhis'te sadece adı biliniyor ve Hıristiyanlığın bir ürünü olarak nefretle bakılıyor.

Bununla birlikte, önce nefret edilen bu yabancı ürün sonra yaygınlık kazanmağa başlamıştır. Meselâ, “Ordu’ya patates 1877-78 savaşı sonrasında

³⁴ Kaynaklar: DS 2671, 2085a, 2296a, 4536b; DD 960b; Demir & Şen 2006: 646a; Emiroğlu 1989: 144a; GYK; Polat 2000: 158; TŞS; üstelik bkz. Tietze 1957: no. 78.

³⁵ Bundan başka Lazca *le□a makval-i*, “toprak yumurtası”, *dixa-markval-i* “yer yumurtası” da patates ismi olarak geçer (bkz. Erten 2000: 180; Marr 1910: 182b).

³⁶ Jakob Philipp Fallmerayer’ın hayatı ve eserleri ile ilgili bilgi için bkz. JPF.

Kafkasya'dan Ordu'ya yerleşenler tarafından getirilmiş ve tarımına başlanmışsa da gerek ekiminin yaygınlaşması gerekse bitkinin Trabzon ve Rize'de tanınması zamanla olmuştur". Nihayet Ordulu Fevzi Güvemli'nin anlattıklarına göre 1916 yılında

"Ordu'da halk besin darlığı çekiyordu. Özellikle göçmenler yeterince yiyecek bulamıyorlardı. Örneğin, bizim bahçemizdeki bir kaç kış armudu ağacının henüz olgunlaşmamış meyvelerini haşlayıp yiyorlardı. Bu durumu gören vali, kasaba içindeki tüm boş topraklara patates ekilmesini emretmişti. Gel gör ki, halk karalahanaya alışkındı, patatesi tanımıyorlardı. Ancak vali işi tuttu, bahçeleri polisle denetledi, karalahanaları söktürüp yerlerine patates diktirdi. Biz de bahçemize dikmiştik. Annem önce haşlıyor, sonra tavada kızartıyordu" (KAS a.y.).

Bugün patates bütün o yörede ve ayrıca Ordu tarafında en esaslı besin maddelerinden biri olmuştur.

B. Patat grubu

- *patata* (Kastamonu ve çevresi; Gaziantep; *Hisarcık*–Yayladağı–Hatay; Antakya–Hatay; Mucur–Kırşehir), *pıtata* (Boyabat–Sinop), *potat* (*Dont*–Fethiye–Muğla);
- *pata* (Kastamonu; Mucur–Kırşehir; *Karlıyayla*–Reşadiye–Tokat; Mersin–İçel), *pate* (*Geykoca köyü*–Mecitözü–Çorum);
- *patalak* (Ordu; Fatsa–Ordu; Ayancık–Sinop), *patelek* (Feke–Adana), *patele* (Olukyanı–Sungurlu–Çorum);
- *patik* (Arapkir–Malatya), *pattik* (Malatya; *Davulku*–Hekimhan–Malatya);
- *patike* (*Uluğbey*–Senirkent–Isparta, *Senir*–Keçiborlu ve çevresi–Isparta, *Gönen*–Isparta; *Ağlasun*–Burdur; *Aliköy*–Çaycuma–Zonguldak; Akşehir–Konya), *patiko* (*Bağlılı*–Eğridir–Isparta), *patika* (Burdur; *Karamanlı*–Tefenni–Burdur) ve *baduka* (*Aydoğmuş*–Keçiborlu–Isparta);
- *pıtana* (*Karabüzey*–Araç–Kastamonu, *Peşman*–Daday–Kastamonu), *pitana* (Araç–Kastamonu), *pıtına* (Kastamonu ve köyleri), *patana* (Kastamonu);

- *bades* (Şeyhümer–Gülner—İçel; Karaseki–Aydıncık—İçel).³⁷

Bu grubun en önde gelen temsilcisi *patates* sözcüğüdür. Bugün Türkçenin standart diline tam hakim olan bu adın dolaysız kaynağı İtalyanca *patata*'dan gelen Yunanca *πατάτα*'nın çoğulu, yani *πατάτες* biçimidir.³⁸ Bu terimin ne zamandan beri Türkçede kullanılmış olduğu tam net olarak tespit edilmese de, eski sözlüklerde meselâ şu kayıtlar geçmektedir: (Ahmed Vefîk Paşa 1875, 1: 339) *patata* (P□T□TH), (Redhouse 1890: 430a) *patata* (P□T□TH) 'Solanum tuberosum; Batatas edulis', (Löbel 1896: 125b) *patâtes*, *jer elmasy*, (Sâmî Bey h. 1318: 339a) *patata* (P□T□TH) yahud *patates* (P□T□TS). Lakin 1861 senesinde neşrolunan *A Lexicon, English and Turkish* adlı lugatte James W. Redhouse İngilizce *potato*'nun karşılığı olarak sadece Türkçe *yer elması* ve *firenk yer elması*³⁹ isimlerini göstermektedir (590a).

Yukarıda gösterilen biçimlerin yanı sıra ağızlarda *patates* yerine sık sık *patâtiz*, *patetiz* (Babaeski—Kırklareli), *patatiz* (C□andır—Yozgat), *patatis* (Do□artyol—Hatay), *patitis* (S□arkıs□la—Sivas) gibi biçimlere de rastlanır (Hu□nerli 2006: 55, 379; İlaslan 2006: 155a, 104₂₁ vb.; Yazıcı 2006: 388b, 90₃₉₉, 153₈₂; Tas□ 2006: 134, 117₅).

C. Karadeniz'in nazlıları: *gostil* ile *hozmir* ve biçimdeşleri

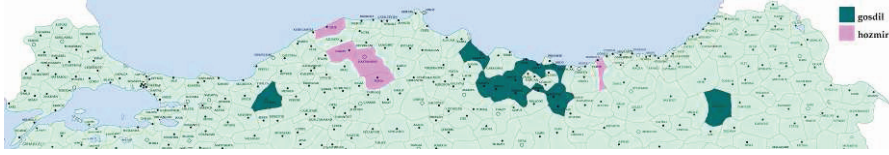
- *gostil* (Hayati—Erbaa—Tokat; Beyceli—Fatsa—Ordu), *gostil* (Aybastı—Ordu), *gostil* (Danışman—Fatsa—Ordu; Samsun; Gölcük—Koyulhisar—Sivas), *gostil* (Ordu), *gostül* (Kızılköy—Akkuş—Ordu), *gösdül* (Kuzköy—Ünye—Ordu), *göstül* (Kuzköy—Akkuş—Ordu);
- *kostil* (Ordu ve köyleri), *kostil* (Bolu; Tepeköy, Piraziz—Giresun); *kastil* (Mesudiye—Ordu), *kastul* (Erzurum);
- *gopsil* (Ordu) 'patates' ve 'küçük çocuk'.⁴⁰

³⁷ Kaynaklar: DS 3408b, 3410b, 3463b, 4639b, 4652a, 471a; Tor 2004: 39a, 304a.

³⁸ Aynısı Türkçe *domates* için de geçerlidir: < Yunanca *τομάτες* (çoğul): *τομάτα* < İtalyanca *tomata* (Tietze 2002: 643a hem de aşağıya bkz.). Bundan da anlaşılıyor ki, Emin Kalay'ın (1990: 44) *patata* biçiminin /s/ düşmesi sonucunda gelişmiş olduğu görüşü doğru değildir.

³⁹ Krş. *Frenk elması* 'patates' (Hauenschild 1989: 152a).

⁴⁰ Kaynaklar: DS 2164a, 2195a, 2671b, 4510a 4566a; Aydın 2002: 138; Demir 2001: 346b; FAV; NHK; Sarıhan 2003: 125.

gostil ile *hozmir* adlarının yayılış alanları

- *hozmir* (Çandır–Giresun), *hozmur* (Uzunmusa–Ordu; Kastamonu ve çevresi, Daday–Kastamonu ve çevresi), *hözmür* (Ağlı–Küre–Kastamonu; Cide–Kastamonu), *hazmur* (Aşağıkayı–Tosya–Kastamonu) ve Metathese *hormuz* (Kastamonu ve çevresi);
- *kozmur* (Emirgan–İstanbul);
- *hozmil* ‘küçük taneli, irileşmemiş patates’ (*Akyoma*–Giresun), ‘güzün kendiliğinden yere dökülen tohumdan, ilkbaharda çıkan bitki: *hozmil kabak* (Tirebolu–Giresun).⁴¹

Bu terimlerin ikisinin etimolojisi belli değildir. *rt* > *st* geçişi şartıyla ilk set için *kartol* ile bir bağlantısının mümkün olduğu düşünülür, yani: *kartol* > **kastUl* vb. Hem de *kartol* > **Gortul* (krş. *gortul*) > **GOsDUL* vb. (?).

D. Domat grubu

- *domatça* (Çayıralan–Yozgat) ~ *tomatça* (Boğazlıyan–Yozgat)⁴² = *domat* ~ *tomat* + *ça*⁴³ < Yunanca *τομάτα* (bkz. Tietze 2002: 643a);
- *banadora* (Ereğli–Konya), *banadura* (Sivas; Kayseri) ‘patates’ = *banadura*, *bamador*, *banada*, *banadara*, *banader*, *banadora*, *banadore*, *banadur*, *banatura*, *bandur* ve *bonadura* ‘domates’⁴⁴ < İtalyanca *pomodoro* ~ *pomodoro* (bkz. Tietze 2002: 274b).

E. Diğer mahallî patates isimleri

- *apoti* (Posof–Kars) ‘patates’ (DS 289b)
- *fısrırgan* (*Banus*–Eğridir–Isparta) ‘güzün yetişen patates’ (DS 1858b; DD 577b).
- *gucur* (Kemaliye–Erzincan) ‘patates’ (DS 2187a; DD 674a).
- *hartına* (*Hocalar*–Hadım–Kn.) ‘patates’ (DS 2296a; DD 707a).

⁴¹ Kaynaklar: DS 2425b, 2440b, 2946a, 4520a.

⁴² Kaynaklar: DS 1550a, 3954b; DD 1337a.

⁴³ Tahminimce burada “görecelik, eşitlik” ifadesi görevinde bulunan Türkçe +*CA* eki için bkz. Korkmaz 2003: 39.

⁴⁴ Kaynaklar: DS 1550a, 3954b, 515, 4443a.

- *höngül* (*Oğmaca*—Ordu; Malatya) ‘patates’, (Ordu) ‘yerelması’, (Kargı—Tosya—Kastamonu; Şarkışla—Sivas; Kayseri) ‘pancar’, (Ünye—Ordu; Piraziz—Bulancağ—Giresun; Gölköy—Ankara) ‘şalgam’ (DS 2433a; DD 753b).
- *hüzümün* (*Ağlı*—Küre—Kastamonu, Cide—Kastamonu) ‘patates’ (DS 2453b; DD 761b).
- *ırnık gordoş* (*Çilehane*—Reşadiye—Tokat) ‘bir çeşit patates’ (DS 2488b).
- *longur* (Rumeli göçmenleri Trabzon⁴⁵; Rize) ‘patates’ (DS 3086b).
- *malto* (*Çepni*—Gemerek—Sivas) ‘çok büyük bir çeşit patates’ (DS 3114a); <?> krş. *Malta potatoes*, *Malta-Kartoffeln* (“Malta patatesi”), Malta adasında erken yetişen lezzetli bir patates çeşidi.
- *marsili* (Burdur) ‘patates’ (DS 3130a), bu terim büyük olasılıkla Fransa’nın meşhur Akdeniz liman kenti olan Marsilya’nın adına bağlanmalıdır. Çünkü bildiğimize göre “1908 -1910 yıllarında Marsilya’dan sağlam ve hastaliksız patates tohumları” getirilmiş ve bunun neticesi olarak, ‘patates üretimi Türkiye’de hızla gelişmiş ve bugünkü seviyelere ulaşmıştır’ (NPAEM 12).
- *mirgöl* (Kırkağaç—Manisa) ‘patates’ (DS 3186a).
- *pahe* (Keşanuz—Ankara) ‘patates’ (DS 3380b).
- *pıtpıt* (Peşman—Daday—Ks.) çocuk dilinde ‘patates’ (DS 3450a).
- *pünürün* (Ulukışla—Niğde) ‘patates’ (DS 3494b).
- *tenbilik* (Kartal—İstanbul) ‘patates’ (DS 3877a).
- *ülübe* (Karapınar—Konya) ‘patates’; krş. *ülübü* ~ *ulubu* ‘fasulye’, ‘börülce’ (DS 4064a; DD 1431a).

Bu küçük araştırmanın halihazırdaki kültürel ve tarihsel bir soruna bir ilk yaklaşım durumunda olduğunun bilincindeyim. Bazı noktaların değerlendirilmesinde yanılıp yanılmadığının ispatlanmasını hem de eksikliklerin tamamlanmasını artık benden sonra bu konuyu ele alan araştırmacılara bırakıyorum. Yeter ki, bu ön çalışma onlara faydalı olsun.

⁴⁵ Rumeli’de, yani oradaki dillerde hem de Türkçede böyle bir isim tespit edemedim.

Manastır Vilayeti Ziraat müdürü Liğor'un,
Zirā'at-ı □u□ū□īye adlı kitabının ön kapağı

*Die dümmsten Bauern ernten die dicksten Kartoffeln.*⁴⁶

(Meşhur bir Alman atasözü)

⁴⁶En aptal çiftçiler en büyük patatesleri toplarlar.

Kaynaklar

- A◻MED VEFĻ◻ Paşa (Hicri 1293 = 1875), *Lehce-i OřmānĻ, Osmanlıcadan T¸rk¸eye Luęat Kitabı*, İstanbul.
- ARTUN, Erman (1978), *Tekirdağ Folklor Araştırması*, İstanbul.
- AYDIN, Mehmet (2002), *Aybastı Ağzı, İnceleme, Metin, S¸zl¸k*, Ankara.
- BAřG¸Z, İlhan-TIETZE, Andreas (1973), *Bilmece: A Corpus of Turkish Riddles*, Berkeley, Los Angeles, London.
- BAYKURT, Fakir (1961), *Onuncu K¸y*, Roman, İstanbul.
- Bāletir (1962-), *Bālgarski Etimologiĸen Reĸnik*, Sofija.
- BENLĻ, Faruk (2004), *Lazca-T¸rk¸e / T¸rk¸e-Lazca Ansiklopedik S¸zl¸k*, İstanbul.
- BEZLAJ, France (1976-2005), *Etimolořki Slovar Slovenskega Jezika*, 1-4, Ljubljana.
- BORETZKY, Norbert-IGLA, Birgit (1994), *W¸rterbuch Romani-Deutsch-Englisch f¸r den S¸dosteuropāischen Raum, mit einer Grammatik der Dialektvarianten*, Wiesbaden.
- CAFEROğLU, Ahmet (1943), *Anadolu Aęizlerinden Toplamalar, Kastamonu, ĸankırı, ĸorum, Amasya, Niğde İlbaylıkları Aęizleri, Kalaycı Argosu ve Geygelli Y¸r¸klerin Gizli Dili*, İstanbul.
- (1948), *Orta-Anadolu Aęizlerinden Derlemeler, Niğde, Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Ankara Vilāyetleri ile Afřar, Saĸıkaralı ve Karakoyunlu Uruklarının Aęizleri*, İstanbul.
- ĸINAR, Ali Abbas (2004), *Muğla Ağzı S¸zluę¸*, Muğla.
- DALLI, H¸seyin (1978), *Kuzeydoğu Bulgaristan T¸rk Aęizleri ¸zerine Arařtırmalar*, Ankara.
- DD (1939-57), *T¸rkiye 'de Halk Ağzından S¸z Derleme Dergisi*, 1-5, Ankara.
- DĒMĒTRAKOS = Διμητριάκος, Δημητρίος (1949-1951), *Μεγα λεξικον της Ελληνικης γλωσσης*, 1-9, Αθηναι.
- DEMİR, Necati (2001), *Ordu İli ve Y¸resi Aęizleri, İnceleme, Metinler, S¸zl¸k*, Ankara.
- DEMİR, Necati & ¸lker şen (2006), *Sivas İli ve Y¸resi Aęizleri, Etnik Yapı, Dil İncelemesi, Metinler, S¸zl¸k*, Ankara.
- DS (1963-82), *T¸rkiye 'de Halk Ağzından Derleme S¸zluę¸*, 1-12, Ankara.
- ECKMANN, Janos (1962), "The Turkish Dialect of Edirne", *American Studies in Altaic Linguistics*, Bloomington.
- EGE, İlyas (1975), "Suşehri'nde Rumeli k¸kenli kelimeler", *Sivas Folkloru, Aylık Folklor Dergisi*, 35, Sivas, s. 16-17
- EGRT (1989), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, (Ed. Peter Alford Andrews), Wiesbaden.
- EMĻROęLU, Kudret (1989), *Trabzon Maĸa Etimoloji S¸zluę¸*, Ankara.
- EREN, Hasan (1975), "T¸rk¸ede Rumca Alıntılar", *T¸rk Dili*, 31, Ankara, s. 180-183.
- (1992), "Kumpir", *T¸rk Dili Aylık Dil Dergisi*, 488, Ankara, s. 81-84.
- (1999), *T¸rk Dilinin Etimolojik S¸zluę¸*, Ankara.
- ERTEN, Metin (2000), *Lazca-T¸rk¸e / T¸rk¸e-Lazca S¸zl¸k*, İstanbul.

- ÈSUM (1982-), *Etymolohičnyj Slovnyk Ukrajin's'koji Movy*, Kyjiv.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki (1991), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul.
- EWU (1993-1994), *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, Herausgeber Loránd Benkő, Budapest.
- FARQÎNÎ, Zana (2000), *Büyük Türkçe-Kürtçe Sözlük ‹Ferhenga Mezin a Tirkî-Kurdî›*, İstanbul.
- FAV, *Folklor Araştırmacıları Vakfı*, <http://www.folklor.org.tr> (22. 02. 2008).
- GEORGIEV, Vladimir (1958), *Văprosi na bălgarskata etimologija*, Sofija.
- GEROV, Najden (1895-1904), *Rečnik na blăgarskija ezik*, Plovdiv, 1-5.
- GKR (1848), “Geschichte des Kartoffelbaues in Russland”, *Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland*, 7, 1, Berlin, 578-588.
- GRINČENKO, Borys (1907-1909), *Slovar' Ukrajin's'koji Movy ‹Slovar' Ukrainskago Jazyka›*, 1-4, Kyjiv.
- GÜLSEVİN, Gürer (2002), *Uşak İli Ağızları, Dil Özellikleri, Metinler, Sözlük*, Ankara.
- GÜNŞEN, Ahmet (2000), *Kırşehir ve Yöresi Ağızları, İnceleme, Metinler, Sözlük*, Ankara.
- GüzSöz, *Güzelsu Sözlüğü*, <http://www.guzelsu.com/forums.php?viewtopic=254> (04. 02. 2008).
- GYK, *Giresun Yağlıdere İlçesinde Kullanılan Yerel Kelimeler* (Der. Mehmet Kahraman), <http://www.yaglidere.8k.com/>, (02. 08. 2005).
- HAUENSCHILD, Ingeborg (1989), *Türksprachige Volksnamen für Kräuter und Stauden*, Wiesbaden.
- HAYASI, Tooru (1991), “Geographical Distribution of Some Turkish Dialect Forms in Bolu”, *Journal of Asian and African Studies*, 42, Tokyo, s. 159-173.
- HÜNERLİ, Bülent (2006), *Kırklareli Babaeski Merkez İlçesi ve Köyleri Ağız İncelemesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.
- İLASLAN, Ümit (2006), *Yozgat-Cıdır Ağzı, İnceleme, Metinler, Sözlük* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri).
- İZOLÎ, D. (1987), *Ferheng Kurdî-Turkî ‹Türkçe-Kürtçe›*, Den Haag.
- JPF, *Wikipedia, The Free Encyclopedia, Jakob Philipp Fallmerayer*, http://en.wikipedia.org/wiki/Jakob_Philipp_Fallmerayer (06. 03. 2008).
- JUNGMANN, Josef Jakub (1835-1839), *Šlownjk Česko-Němevký*, 1-5, W. Praze.
- JUSUF, Sureja (1978), *Prizrenski Turski Govor*, Priština.
- KADSHAIA, Otar-FÄHNRIK, Heinz (2001), *Mingrelisch-Deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden.
- KALAY, Emin (1990), *Edirne İli Havsa İlçesi ve Köyleri Ağızları, İnceleme, Metin* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.
- KARADAŞ, Köksal (2000), *Erzurum İlinde Patates Üretim Ekonomisi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- KAS (2005), Özhan Öztürk, *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük*, 1-2, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara.
- KOWALSKI, Tedeusz (1919), *Zagadki Ludowe Tureckie ‹Énigmes Populaires Turques›*, Kraków.
- (1932), “Türkische Volksrätsel aus Bulgarien”, *Festschrift Georg Jacob zum*

- Siebzigsten Geburtstag (26. Mai 1932) Gewidmet von Freunden und Schülern*, Herausgegeben von Theodor Menzel, 128-145, Leipzig.
- KR (1960), *Kurdsko-Russkij Slovar' 'Ferhenga Kurdî-Rûsî*, Moskva.
- KR (1983), *Kurdsko-Russkij Slovar' (Sorani) 'Ferhengî Kurdî-rûsî (Soranî)*, Moskva.
- KURU, Murat (2006), *Edirne İli Keşan İlçesi Folkloründe Gelenekler ve Maniler (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Edirne.
- LİĞOR, (Hicri 1329 = 1911) *Zirā'at-ı uūīye, Pāncār, Pātātes, Pāmūq, Tūtūn ve Sā'ire Zirā'at-ı*, İstanbul.
- LÖBEL, Theophil (1896), *Deutsch-Türkisches Wörterbuch, Enthaltend alle zur Täglichen Unterhaltungen, in Geschäften und auf Reisen Erforderlichen Wörter, eine Sammlung Geographischer Namen, eine Reihe von Gesprächen, eine Auswahl Türkischer Sprichwörter und einen Auszug der Osmanisch-Türkischen Grammatik*, Constansinopel.
- MAQĀŞVILI, Aleksandre (1961), *Boāniuri Leksiōni Mcenareta Saxelnodabani 'Botaničeskij Slovar' Nazvanija Rastenij*, Tbilisi.
- MARR, Nikolaj J. (1910), *Grammatika Čanskago (lazskago) Jazyka s Xrestomatijeju i Slovarem*, S. Petersburg.
- MARZELL, Heinrich (1943-1979), *Wörterbuch der Deutschen Pflanzennamen*, mit Unterstützung der Preussischen Akademie der Wissenschaften Bearb. von Heinrich Marzell; Unter Mitwirkung von Wilhelm Wissmann et al., 1-5, Leipzig.
- MNÉSZ (1959-1962), *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára*, 1-7, Budapest.
- MOLLOVA, Mefküre Riza (2003), *Doğu Rodop Türk Ağızlarının Sözlüğü 'Dictionnaire Dialectologique du Turc du Rhodope de l'Est-Turc-Français*, Ankara.
- NÉMETH, Gyula (1965), *Die Türken von Vidin, Sprache, Folklore, Religion*, Budapest.
- NHK, *Niksar, Hüseyingazi Köyü, Yöresel Kelimelerimiz Sözlüğü*, <http://huseyingazikoyu.tr.gg/Yöresel-Kelimelerimiz.htm> (22. 02. 2008).
- NIEDERMANN, Max (1923), "Die Benennung der Kartoffel im Litauischen und im Lettischen", *Wörter und Sachen, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung*, 8, Heidelberg.
- NPAEM², *Niğde Patates Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, IV. Ulusal Patates Kongresi Bildiriler Kitabı Özetleri, Üftade Güner & Ülkü Yorgancı, Patates Virüslerinin Tanımlanmasında Kullanılan Elisa Yönteminin Değerlendirilmesi*, <http://www.patates.gov.tr/download.php?lng=tr&pg=62> (20. 02. 2008).
- NPAEM, *Niğde Patates Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Patates Kitabı*, <http://www.patates.gov.tr/download.php?lng=tr> (20. 02. 2008).
- PAMUKÇİYAN, Kevork (2003), *Biografileriyle Ermeniler*, İstanbul.
- PAPADOPOULOS, Anthimos A. (1958-61), *ιστορικὴ λεξικὴ τῆς ποντικῆς διαλέκτου*, 1-2, Athen.
- PAWLOWSKI, Ivan Jakovlevič (1911), *Russisch-Deutsches Wörterbuch, I-II, Riga; Dritte, Vollständig Neubearbeitete, Berichtigte und Vermehrte Auflage*, Leipzig.

- POLAT, Fadime (2000), *S□avs□at ve Yo□resi Ag□ızları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- RADOVANOVIĆ, Miljana (1973), *Vuk Karadžić Etnograf i Folklorist*, Beograd.
- REDHOUSE, Sir James W. (1861), *A Lexicon, English and Turkish*, London.
- (1890), *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople.
- RMJ (1961-1966), *Rečnik Makedonskiot Jazik, s Srpsko-xrvatski Tolkuvaņa* (Red. Blaže Koneski), 1-3, Skopje.
- RMK, *Çayeli İlçesi, Raşot Köyü Mahalli Kelimeler*, <http://lahana.org/index.php?action=printpage;topic=353.0> (21. 02. 2008).
- RÖSEL, Hubert (1968), “Zu den Slavischen Bezeichnungen der Kartoffel (*Solanum tuberosum*)”, *Slavistische Studien zum VI. Internationalen Slavistenkongress in Prag 1968*: 121-153, München.
- SALAMAN, Redcliffe N. (1989), *The History and Social Influence of the Potato*, revised impression edited by J. G. Hawkes, Cambridge.
- SĀMĪ BEY (Hicri 1318 = 1900) = Şemseddin Sāmi, *Kāmūs-ı Türkī*, İstanbul.
- SARIHAN, Ayhan (2003), *Beyceli Sözlüğü*, Ankara.
- SCHNEEWEIS, Edmund (1960), *Die Deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in Kulturgeschichtlicher Sicht*, Berlin.
- SCHZ, *Homepage der Hog Birda, Die drei Schwabenzüge*, <http://www.birda.de/Die-Schwabenzuege-I.html> (08. 03. 2008).
- SH, *Wikipedia, Die Freie Enzyklopedie, Siebenjähriger Krieg*, http://de.wikipedia.org/wiki/Siebenjähriger_Krieg (05. 03. 2008).
- SJP (1900-1927), *Słownik Języka Polskiego*, Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego, 1-8, Warszawa.
- SKOK, Petar (1971-1973), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* *«Dictionnaire Étymologique de la Langue Croate ou Serbe»*, 1-3, Zagreb.
- SMITH, Jerome Van Crowninshield (1854), *Turkey and the Turks*, Boston.
- SSA, *Südwestdeutscher Sprachatlas, Die Bezeichnungen für “Kartoffel” im deutschen Südwesten, die Wortkarte “Kartoffel”*, <http://www.klassikerwortschatz.uni-freiburg.de/SSA/SSA-Kartoffel-interaktiv.htm> (20. 02. 2008).
- SSJa (1959-1968), *Slovník Slovenského Jazyka*, 1-6, Bratislava.
- SOIJKOV, Stojko (1957), “Nazvanijata na Kartofite v Bālgarski ezik”, *Ezikovedski Izledvanija v Čest na Akademik Stefan Mladenov*, Sofija.
- STOJKOVA, Stefana (1970), *Bālgarski Narodni Gatanki*, Sofija.
- TAS, Pınar (2006), *S□arkıs□la ve Yöresi Ağızları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- TIETZE, Andreas (1957), “Slavische Lehnwörter in der Türkischen Volkssprache”, *Oriens*, 10: 1-47, Leiden.
- (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* *«Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen»*, 1 (A-E), İstanbul & Wien.
- TIKTIN, Hariton Mich. (1986-1989), *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 1-3, 2., Überarbeitete und Ergänzte Auflage von Paul Miron, Wiesbaden.
- TOR, Gülseren (2004), *Mersin Ağzı Sözlüğü*, İstanbul.

- TORUN, Ethem (2004), *Bilinen ve Bilinmeyen Yöreleriyle Beypazarı*, Ankara.
- TSCHENKÉLI, Kita (1965-74), *Georgisch-Deutsches Wörterbuch*, 1-3, Zürich.
- TŞS, *Trabzon, Şalpazarı İlçesi Sözlüğü* (Der. Yücel Kaya), <http://www.turkelli.com/dilleri.htm> (10. 03. 2008).
- TUNUSLU, Erdinç (2005), *Kosova-Prishtëine Türkçe Agvazı* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- TürkSöz (2005), *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Ankara.
- TZB (1951), *Türkiyenin Ziraat Bünyesi (Anadolu)*, (Çev. Celâl Kıpçak, Haydar Nouruzhan, Sâbir Türkistanlı).
- VASMER, Max [Fasmer, M.] (1964-73), *Étimologičeskij Slovar' Russkogo Jazyka*, 1-4, Perevod s Nemeckogo i Dopolnenija O. N. Trubačeva, Moskva.
- VP-Eflak, *Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, Eflak*, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Eflak> (5. 03. 2008).
- VP-Mumcuköy, *Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, Mumcuköy, Sındırgı*, http://tr.wikipedia.org/wiki/Mumcuköy,_Sındırgı (20. 02. 2008).
- WILSON, Duncan (1970), *The Life and Times of Vuk Stepanović Karadžić (1787-1864), Literacy, Literature, and National Independence in Serbia*, Oxford.
- WOLF, Siegmund A. (1993), *Großes Wörterbuch der Zigeunersprache (romani tšiw)*, Wortschatz Deutscher und Anderer Europäischer Zigeunerndialekte, Hamburg; Unveränderter Nachdruck der 2. Auflage von 1987.
- YAZICI, Serdar (2006), *Doğruyol Agvazı* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.
- ŽUKOVSKIJ, Petr Mixajlovič (1933), *Zemedel'českaja Turcija, Aziatskaja čast' - Anatolija = La Turquie Agricole, Partie Asiatique - Anatolie*, Moskva.